
V I T A

KARIKÓ SÁNDOR

A klasszikus hagyatékért

„bíz nem dogma,
hanem irányító,
mindaz, mi bajdan
létrehozott”

(Györe Imre: Egy arc valahol, valahonnan
Marx Károly múltbatalanságának)

Lehet, hogy egyedül maradok véleményemmel, mégsem hallgathatom el: szerintem Gyertyán Ervin A viharadár – kalitkában című írásában a *klasszikus marxizmusra* tett megállapítása, éles bírálata súlyosabb dolgokat mond, vitára ingerlőbb meglátásokat tartalmaz, mint maga a vitaindító vagy a nyomában született eddigi összes hozzászólás.

Mindenesetre a politikai líra mai helyzetének vizsgálatát izgalmas vállalkozás *átfogóbb* keretbe helyezni. Számomra a politikai költészet a társadalmi (erejű és hatású) konfliktusok végigharcolásának sajátos szolgálatát jelenti. Miután pedig e konfliktusok végigharcolásának elveit, tudományos szempontból legmélyebben Marx világította meg, Gyertyán Ervinnel együtt mondhatjuk, a szerkesztőség által indított vitatéma valahol összefügg a marxizmus lényegével, mai hatásával. Gyertyán törekvése tehát indokolt, szempontja termékeny, s tanulságos lehet. Magam azonban másként ítélem meg a klasszikus tanítás mibenlétét, s hatását, mi több, vitakoznom kell Gyertyán egyes részmegállapításaival és végső mondanivalójával egyaránt. Megpróbálok hát összefoglalni ellenvéleményemet, mely rendhagyó hozzászólásnak fogható fel, amennyiben nem közvetlenül a vitaindítóhoz kapcsolódik. Az alábbiakban szeretném pontosan jelezni – nem az elemzés, s kiváltképpen nem a filozófiai szakszerűség igényével, csupán a felvillanás erejéig, s közérthetően fogalmazva – a klasszikus marxizmus alaptanításának néhány, Gyertyán Ervin által félreértve exponált összefüggését. Bízom abban, hogy ilyen munkálattal, jellegében tehát mégiscsak filozófiai kitekintéssel új, s reálisabb megvilágításba helyezhetjük majd a politikai líra mai helyzetének kérdését is, s ösztönzően hathat a vita további menetére.

Nézzük, mit állít vitapartnerem a klasszikus marxizmussal kapcsolatban. Gyertyán Ervintől elnézést kérek azért, hogy – a terjedelmi korlát szorításában – magam próbálok röviden összefoglalni álláspontja lényegét. Remélem, sikerül pontosan értelmeznem főbb gondolatait.

Előzmény: 1. Alföldy Jenő KÖLTÉSZET ÉS POLITIKA NAPJAINKBAN című vitaindítója (1984/1. szám); 2. Gyertyán Ervin A VIHARMADÁR-KALITKÁBAN; Héja Zoltán A TISZTA POLITIKUM (1984/6. szám); 3. Sik Csaba NAPLÓJEGYZETEK-ALFÖLDY JENŐ CIKKEHEZ; Petróczy Éva ÉRTE, ÉRTED, ÉRTÜNKI; Tandori Dezső VERS ÉS KÖZ (1985/1. szám); 4. Kerékgyártó T. István „... AMI MEGHODÍTÁSRA VÁR, AZT LÁTVÁNYOSAN NEM LEHET MEGKÖZELITENI”; Petőcz András AZ IRODALOM/KÖLTÉSZET MŰVÉSZEITE; Kassai-Végh Miklós ÉRDEKELTSÉGEK KONFLIKTUSA (1985/2. szám); 5. Németh János István A HIÁNY KÖLTÉSZEITE; Endrődi Szabó Ernő HOGYAN AKASSZUK A KIRÁLYOKAT? (1985/3. szám).

Szerinte a marxi-lenini tézisek egy része felett túlhaladt az idő, amiből az a következtetés adódik, hogy csak (!) a módszer bizonyult időtállóknak. Sem a kapitalizmus mai, sem pedig a létező szocializmus útja-formája nem a klasszikus „előrejelzéseknek” megfelelően alakult. Marx nem tanított meg bennünket arra, hogy az eszme és a valóság egységének, s ellentétének dialektikája folytatódik a szocializmusban, s a kommunizmusban is. S ez azért „elméleti negatívum”, mivel ez a dialektika nem fog feloldódni valamiféle emberi, s társadalmi tökéletességben. Továbbá: nem igaz az, hogy az emberiség megszabadulhat – miként Marx vélte – a természeti, s társadalmi korlátoktól, és elérkezhet valamilyen társadalmi homogenitáshoz. A kapitalizmusban a termelési viszonyok – ugyancsak Marx állításával ellentétben – nem gátolják a termelőerők fejlődését, viszont az új, szocialista társadalmi-termelési viszonyok nem hozták meg a termelőerők feltételezett magas szintű fejlettségét. Az idő nem igazolta Marxnak a proletár diktatúrára vonatkozó elgondolásait sem, (amennyiben demokratikus társadalmi folyamatnak írta azt le, nem pedig monolitikus politikai diktatúrának, ahogyan a valóságban alakult). S végül, nincs teoretikus, ki mindezeket a paradoxákat megválaszolná.

Láthatjuk, a klasszikus marxizmus tanításának célzatos, lehangoló erejű kritikája fogalmazódik itt meg. Gyertyán a mai gyakorlati fejlemények, s ellentmondások világa felől közeledve, lényegében *üdvattannal, utópizmussal* vádolja Marx bizonyos – elméletének éppen döntő pontjait jelentő – tanításait. S keserű pesszimizmussal vonja le végső következtetését, immár a politikai költészet alakulására vonatkoztatva: születhet-e politikai líra olyan történelmi helyzetben, melyben a szocializmus gazdasági javulása az ellenségtől, tehát a tőkésországok gazdasági fejlődésétől várható.

Végső soron rendkívül lehangoló, sötét képet, defenzív alapállást tükröz Gyertyán írása Marx klasszikus teóriájával kapcsolatban. S bizony, ha a létező szocializmus különféle ellentmondásaira, súlyos problémáira gondolunk, hajlamosak lehetünk kényszerű tudomásulvételére is. Azonban mélyebben vizsgálva a szerző kijelentéseit, s szembesítve azokat az eredeti marxi elgondolásokkal, kiderülhet – talán meglepetést keltve –, hogy jórészt olyan dolgokban marasztalja el a klasszikus tanítást, elsősorban Marx életművét, amelyekért az nem felelős, és amely nem igazol(hat) ilyen kritikát, még ha jóhiszemű is az.

Hadd válaszoljak először Marx állítólagos utópizmusának, üdvttanának vádjára. Ha elmélyülten újratanulmányozzuk Marx munkáit, könnyen felfedezhetjük, milyen óvatosan, szándékosan visszafogottan, elvont módon, azaz egyáltalában nem konkrét meghatározottságában beszélt a szocializmusról, méginkább a kommunizmusról. Csupán néhány igen általános elvet jelzett, s azokat sem valamiféle látnoki varázslattal jövendölte, hanem a történelem objektív mozgástendenciájának mély megragadásából következtette ki. Viszont határozottan úgy vélte –, s itt mutatkozik leginkább Marx éles utópizmusellenessége –, hogy a kommunizmus nem az emberi történelem abszolút beteljesedését, csúcspontját, a tökéletesség birodalmát, a természeti, s társadalmi korlátok lerombolását jelenti. Ellenkezőleg: ekkor indul csak be igazán az emberi nemhez való s méltó történelem. Ugyanis megterem-

tődnek – a természeti s társadalmi szükségszerűségek alapzatán maradva – a társadalmi feltételek ahhoz, hogy a nagyon is sokszínű, s merőben különböző emberi képességek valóban kibontakozhassanak. Jólásra magam sem szeretnék vállalkozni, de abban egészen biztos vagyok, hogy nem homogén, uniformizált, mindenben egyenlő emberiség fog létrejönni. Arra számíthatunk, hogy egyrészt az egyéni életutak fölöttébb különböző megnyilvánulási formákat öltenek s gazdag értékeket hordoznak majd, másrészt akkor is kell majd alkalmazkodni a természet s a társadalom mozgástörvényeihez, nem egyszer váratlan s nem jelentéktelen gondokat okozó új fejleményeihez.

Menjünk tovább, a konkrétabb vitapontok vizsgálata felé. Valóban azt állította-e Marx, hogy a tőkés társadalomban a termelési viszonyok gátolják a termelőerők fejlődését? Azt hiszem, mód felett csábító lenne elidőzni a marxi – sokoldalúan tárgyalt s bizonyított – nemleges válasz bemutatásával. Inkább csak ezzel kapcsolatos néhány felismerésre emlékeztetek.

Marx szerint a tőke természetes mozgása, s érdeke a termelőerők, minden korábbi történelmi állapotához képest nagyobb léptékű s hatású fejlesztése. A tőke állandóan forradalmasítja a termelési eszközöket, valamint a természet- s műszaki tudományokat. A kapitalizmus a történelem menetének kitüntetett pontja, abban az értelemben tudniillik, hogy több s lényegesebb változást hoz a társadalom életében, mint az összes korábbi alakulat. *Civilizatorikus hatásokat* produkál: kialakítja a világkereskedelmet, a világpiacot, a világtörténelemben való gondolkodás s értékelés képességét; a lokális, helyi fejlődés helyére a világtörténelmi folyamatokat, a világegész mozgásokat állítja; kitágítja az emberi szükségleteket, fürge s találékony új és új vonatkozások s szükségletek teremtésében; megszüli, majd természetes szokássá változtatja a dolgozó egyének – munkafolyamatokban megnyilvánuló – általános serénységét, precizitását, fegyelmét. Noha, a kapitalizmus a legfőbb termelőerő, vagyis az ember fejlődését végül is eltorzítja, az ember s az egyén különféle problémáit képtelen megoldani, (s erről ma már nem egy *polgári* filozófiai irányzat és szaktudományos iskola vall), mégis Marx messzemenően elismerte a termelőerők, imént jelzett oldalainak, természetes fejlődését, progresszív történelmi szerepét. Olyan folyamatot elemzett Marx több mint száz esztendővel ezelőtt, amely a maga kifejlett alakzatában napjainkban, szinte szemünk láttára bontakozik ki, s amelyet úgy hívunk, hogy *tudományos és technikai forradalom*. Olyan éles, pontos, s aktuális leírását adja Marx ennek a jelenségnek, hogy ha nem lenne olvasható, el sem hinnénk. De, újólág hangsúlyozva, nem azért juthatott ilyen meglepő eredményre, mert holmi jövőbelátó képességgel rendelkezett. Csupán arról van szó, hogy a tőke mélyelemzése során olyan mozzanatot tudott megragadni, amely benne rejlően ott működött már akkor is, amikor még a felszíni jelenség szintjén nem, vagy kevésbé volt tapasztalható. Nagyrészt a fenti civilizatorikus hatásokra vezethető vissza az az új fejlemény is, melyet Marx mint gyakorlati következményt még nem élhetett át, ma viszont közvetlen tapasztalati tény: tudniillik a tőkés társadalom *válságtűrő képessége*. Kétségtelen, a modern kaptalizmus egyik sajátossága ez, de a gazdaságfilozófus Marxból kiindulva, bármilyen hihetetlenül hangzik is – nem merőben új, minden clőzmény nélküli vonásról van szó. A „képlet” mindenesetre furcsa: úgy keresztülmenni a különféle válságokon, sőt úgy manipulálni a válságokkal, hogy közben ne lehetetlenüljön maga a kapitalizmus mint társadalmi rendszer.

A *szocialista* termelési viszonyok, s termelőerők dialektikája sem egyszerűsíthető le, bár egész sor vulgarizációval találkozhatunk. Az egyik legmakacsabb beidegződésünk a következő: a tőkésmutatókhoz képest a szocialista termelőerők – az ismert történelmi lemaradás miatt – alacsony szintet mutatnak, viszont a termelési viszonyok magasabbrendű értékeket hoznak, amelyek legalább idológiaiul kompenzálják a termelőerői lemaradást. Ez a sztereotípiá felmérhetetlen károkat okozott a fejekben. Ennek nyomán a termelési viszonyok oldalán a köztulajdon és a közösségek diadalmenetének, s mindenhatóságának felfogása tételeződött, a másikon (a termelőerők területén), pedig egy kényelmes, belenyugvó, defenzív álláspontra kerekedett felül.

Marx mind a termelési viszonyok, mind a termelőerők jövőbeli alakulására nézve olyan jelzéseket adott, amelyeket mint tanulságokat nem mellőzhetünk mai társadalomépítésünkben sem, ha előbbre kívánunk jutni. A termelési viszonyok szempontjából itt csak a magántulajdon tudatban, érületben, beidegződésben való továbbélésének marxi gondolatát emelem ki. A *magántulajdon*, figyelmeztet Marx, oly ostobákká tette az embereket, hogy egy tárgy, eszköz, dolog stb., csak akkor az övék igazán, ha közvetlenül birtokolják, használják, élvezik. Ezért az emberek a köztulajdonhoz kezdetben nem tudnak pozitív bensőséges és szerves viszonyulást kiépíteni. Ma is tapasztalhatjuk, hogy például a gyári dolgozó nem érzi annyira magáénak a szocialista állami tulajdonban levő üzemet, mint mondjuk saját hobbikertjét. Ezért felelősséget sem érez annyira a köztulajdon iránt. A szocializmus megszünteti a fő termelési eszközök magántulajdonát, de a magántulajdonosi szemlélettel, érülettel jóidig, (s ez lehet egy egész történelmi korszak) számolnunk kell. Bár nem kívánok itt foglalkozni a kisvállalkozás jelenségével, de az bizonyos, hogy e képződmény újabb tudati zavart okoz a szocialista tulajdon szerepének, jövőbeli alakulásának kérdését illetően.

A termelőerők vonatkozásában szintén megszívlelhetünk egy marxi (kétször *Lenin* által is megerősített) felismerést. A szocialista termelőerők mibenlétét, fejlődését, mint sok más, *világtörténelmi mércével*, a világegészmozgás felől ítélniük meg realisan, s jelölhetjük ki e mozgás természetének megfelelő feladatokat. Legfőképpen azt a tanulságot szükséges feldolgoznunk, hogy a tőkés világgazdasági rendszerrel szembeállítódjék egy legalább olyan erős s magas színvonalat képviselő szocialista alapú világgazdasági rendszer. A szocializmusnak ebben is (vagy ebben leginkább) meg kell mutatnia magasabbrendűségét. Igaz, a világgazdaság, -piac, -kereskedelem feltételeit ma, s a közeljövőben nem a szocialista országok együttese diktálja, ily módon az egyes szocialista nemzetgazdaságoknak kell alkalmazkodniuk a külső világ mozgásához, változásaihoz. *De vigyázzunk: ne bogy feladjuk stratégiai céljainkat.* Azaz mindenképpen ki kell törnünk a világgazdaságtól való egyoldalú, s méltatlan függőségünk helyzetéből. Történelmi kihívás, egyben feladat ez, ami nyilvánvalóan sokféle társadalmi gonddal jár majd. De az bizonyos, lépnünk elsősorban nekünk kell. A társadalmi munka hazai termelékenységének növekedését, a gazdálkodás hatékonyabbá válását, általában a szellemi tőkébe való permanens és magas színvonalon történő befektetését szükséges kiküzdenünk. Csakis ilyen alapon lehet, s érdemes bekapcsolódnunk a tőkésvilág gazdasági vérkeringésébe, és várhatjuk a gazdasági alávetettségünkben való kilábalást. Továbbá ma már egyre világosabban látjuk, (ha másként nem, a valóság kényszeríti ki), hogy

az egyes szocialista nemzetgazdaságok KGST-működését is több nagyságrenddel magasabb szintre kell hozni. Az eddigi kezdetleges, többnyire kétoldalú árucserre-kapcsolatokat, szűk kereskedelmi-üzleti formákat, s persze a politikai, diplomáciai jó szándékot, az elvekben való egyetértést fel kell, hogy váltsa egy valóban multinacionális, bensőséges, a gazdaság minden területét átfogó, szervesen átjáró intenzív gazdasági együttműködés.

A szocialista termelőerők ilyen világtörténeti, s -gazdasági megközelítésben (feladatkijelölésében s tendenciájában) különösen szegényes s defenzív álláspontnak tűnik az, ha csak annyit mondunk a szocialista termelőerőkről, hogy egyes szocialista országok gabonaexportra szorulnak az éhínség elkerülése céljából. S fölöttébb kényelmes, sőt veszélyes következtetés az, miszerint a kétségkívül meglévő gazdasági bajainkból csupán ellenfeleinktől várjuk a kiemelkedést.

A klasszikus teória olyan értelmezést is megenged, hogy a kommunizmus első szakasza *politikai fázis*, „még politikai természetű”, mely lehet „demokratikus vagy despotikus”(1). A szocializmus még nem szabadul meg az elidegenedés jelenségétől, „csupán” megkezdődik az ember integrációjának történelmi folyamata, vagyis az emberi lényeknek (mint közösségiségének) ember által, s az ember számára történő valóságos elsajátítása. A szocializmus politikaműködése akkor természetes, „normális”, ha egyre több funkciót, feladatot sikerül átadnia a különféle társadalmi egységeknek (pl. szervezeteknek) és a spontán egyéni kezdeményezéseknek. Ha a politikaműködést tendenciájában, illetőleg természetes nivoltában, tehát se nem torz formájában, se nem kényszerpályajellegében nézzük, (amelyektől sajnos, a szocialista országok politikája nem mindenütt és mindig tudott megszabadulni), akkor a politika „leépülését” nem tekinthetjük antidemokratikus folyamatnak. Annyiban nem, hogy az egyének, s közösségeik megkezdik észszerűen szabályozni, s ellenőrizni saját társadalmi viszonyaikat.

Lehet, hogy ma még csak bizonyos jelei látszanak ennek a folyamatnak. Dehát nem feledhetjük, napi problémákkal küszködünk, s a saját létezésünkért, (mint szocializmus) folyó harc sem szűnt meg napjainkra. S mégis, a nehezebb társadalmi (gazdasági, politikai) helyzetben van csak igazán szükség az átfogó, a nagy távlatot, a világegészmozgást kifejező és értelmező marxi elméletre. *Nemcsak módszert* jelent tehát a klasszikus marxizmus. Az alapkérdésekben nem tévedett Marx, elmélete ma sem vesztett érvényességéből, mi több, nem egy ponton fontos mondanivalóval tud szolgálni napjainkban is és még jó ideig. Természetesen csak akkor, ha nem kanonizáljuk tételeit, s nem dogmát csinálunk tanításából. Marx nem egy kérdésben tévedett, s önkritikát gyakorolt (írásomban azonban nem erre tettem a hangsúlyt). De nincs semmi alapunk arra, hogy életművét mellőzzük. Inkább a mélyebb, s eddig talán nem kellő mértékben feltárt alap gondolatait kellene újraolvasni s -értelmezni. Úgy vélem, e tekintetben tartogat még meglepetéseket ez az életmű. Mindenesetre vannak teoretikusaink (s miután Gyertyán nem találja őket, hadd emlékeztessék *Lukács György* és *Tőkei Ferenc* nevére), akik példát mutattak, mutatnak arra, hogy a klasszikus teória talaján maradván hogyan lehet megközelíteni a valóban új kérdéseket, s miként lehet legalább helyesen megfogalmazni a Gyertyán által is felvetett paradoxáikat.

Robert Musil írja szellemesen, isten óvatosan cselekedett, amikor elrendelte, hogy elefántból elefánt, macskából megint macska bújhat elő. A filozófusokból azonban tanimádók és ellenfilozófusok lesznek.

Kétségtelen, Marx filozófiájának is kitermelődtek tanimádói. Ők azok, akik az eredeti elméletet vulgármarxizmussá silányították. Lehet, hogy vitapartneremet is ilyen szellemben ismertették meg a klasszikus marxizmussal. Erre következtethetünk, ha sorra vesszük Gyertyán kijelentéseit. Írása leegyszerűsíti a marxi elmélet gazdagságát, tényleges tartalmait, kiöli dialektikáját, majd azt sugallja, hogy a létező szocializmus már nem tud mit kezdeni ezzel a klasszikus –, de valójában megcsonkított – teóriával. Gyertyán Ervin vulgarizmussal vádolja *Alföldy Jenőt*, de kritikájában, bármennyire nem szívesen írom is le, csak más vulgarizmust állít.

Az a tény, hogy ilyen neves szakkutató és kritikus, mint Gyertyán Ervin, végül is belecsik a vulgarizáció zsákutcájába, közvetve ismételtlen felhívja figyelmünket arra, hogy bizony marxizmuskutatásunk, -oktatásunk, -propagandánk sem tett meg mindent eddig e veszély elkerülése érdekében. Marxizmusunk egyes pontokon nagyon is erőtlen, s találkozhatni a marxizmus művelésén belül különféle rituális, szakrális formulákkal. A komoly részkutatási eredményeket a marxizmus, sajnos nem mindig vagy nem meggyőző módon tudja filozófiai elméletté olvasztani, egységbe szintetizálni. Mindez természetesen újabb vitatéma lehetne. Itt csupán azt a józan belátást szeretném közös elfogadásra javasolni, hogy a marxizmussal hivatalosan foglalkozóknak és a más területeken dolgozóknak (itt: a szaktudományok képviselőinek, a művészeknek, a szerkesztőknek, az újságíróknak, vagy akár a politikai líra helyzetét vizsgálóknak, s e vita hozzászólóinak egyaránt érdekük és feladatuk a valóság új tényeinek, kérdéseinek feldolgozását az eredeti – vulgarizációktól, dogmatizmusoktól megtisztított – klasszikus marxizmus talajáról kiindulva elvégezni.

Bárcsak a politikai költészet mai helyzetéről indított polémia majdani vitázárója is törekedne, a klasszikus marxizmus alapzatán maradván, a sokféle hozzászólás s a megfogalmazódó új tapasztalati tények valamilyen filozófiai általánosítására, szintetizálására.

A politikai költészet esélyeiről

Ady Endre csodálkozna vitáinkon, hiszen sohasem érdekelte más „fölszánt poéta-ceruzá”-ját, mint a „Politika és Szerelem”. Az is meglepné, hogy akad irodalmár, aki *Kozma Andort* együtt emlegeti a forradalmi megújulás „szent sírlyaival”, és aki szerint „talán nem is a tartalom volt veszélyes az uralkodó osztály szemében, inkább az új forma...” Felütné *Kozma Andor* 1898-as *Szati-riák* című könyvét, beleolvasna az *Agrár-socializmusba*, ám az olyan sorokhoz érve, amelyekből sugárzik a napszámosok és földmunkások iránti ellenszenv ebben a költője által lázadónak szánt, latifundiumok ellen írt versben, haragosan tolná félre a könyvet.

A „népért síró bús bocskoros nemes” és a „Kozma Andorok” között szakadéknyi különbség tátongott a tartalomban, és Ady mondanivalója nagyon is veszélyes volt az uralkodó osztály szemében, fenyegetőnek tartották Ady líráját, Adyét, aki népének nem lett minisztere, politikai vezetője sem, akit nem „hangos Dózsa”-ként, hanem költőként parancsolt népe, nemzete élére a huszadik század, mialatt a „Kozma Andorok” élversekben füstölgő „radikalizmus”-a a parasztok, munkások ügyével még akkor sem azonosult igazán, amikor látszólag értük szólt, nem is nyugtalanította hát különösképpen az úri rendet.

Irodalomtörténeti közhely, milyen harcot vívott *Petőfi* és Ady az új irodalom igazáért, és az is köztudott, hogy ez az irodalmi harc politikai harc volt. Kevésbé közismert *József Attila* küzdelme, hiába dolgozta fel a szakirodalom, például *Forgács László* 1965-ből való *József Attila esztétikája* című kitűnő könyve, minduntalan egyenlőségi jel kerül az ő művészi teljesítménye és másokéi közé. Pedig ő nagyon is elkülönítette magát másoktól, még azoktól is, akikkel olykor fegyvertársi szövetséget kötött.

A magyar líra forradalmi abban az értelemben hagyományörzőek, hogy *Petőfi* Adyban, *Ady József Attilában* él tovább. Mielőtt bárki rámolvasná, hogy a fenti mondattal költészetünkben a *Babits*-méretű alkotókat akarom kirekeszteni, hadd írjam ide *Babits* szavait: „A magyar lírának még forradalmi is hagyományyszerűek, s pl. az Ady forradalmában félreismerhetetlen a *Petőfi forradalmának hatása és tradíciója*...”

A hazai politikai költészet vizsgálatakor igazán nincs okunk esztétikai elemzés helyett skatulyagyártó gmk vállalkozásba kezdenünk. A közvetlen politikai költésztől vissza sosem riadó *Petőfi* a forradalmi apály beálltakor megírja *Az apostol*, a tizenkilencedik századi világirodalom – szándékosan nemcsak a hazai mércére utalok – páratlan remekművét. „Semmi kétség afelől, hogy *Az apostol* bőségek, Szilveszternek a szellemében és jellemében *Petőfi* saját forradalmi bitét és közérzetét fejezte ki” – kezdi *Petőfi* művének elemzését *Pándi Pál* a „Kisértéjtárás” *Magyarországon* című tanulmánykötetben. Nem tudok a tizenkilencedik századból olyan költői művet, amelyben a plebejus polgári forradalmiság és a marxizmus küszöbére érkező újszociális eszmeiség tökéletesebb megfogalmazást nyert volna, mint *Az apostolban*. Megkockáztatom azt is, hogy *Az*

apostol a politikai költészet tizenkilencedik századi legnagyobb remekműve. Petőfi tudta, hogy ezt a művet nem a meglevő pillanatnak írta közvetlen agitációs versként, noha arra bizonyára nem gondolt, hogy csorbítatlan formában majd negyedszázad múlva jelenik csak meg.

Mint tudjuk, Ady sem ódzkodott a közvetlen politikai lírától. A világháború évei alatt mégsem közvetlen politikai lírát írt. *Lukács György* szerint a világháborúhoz vezető krízisre válaszoló forradalmi szükségszerűség hangját leghamarabb és legadekvátábban Ady szólaltatta meg, ezért tartja Adyt a korszak legnagyobb lírikusának. *A halottak élén* ismét olyan csúcsa a politikai költészetnek, amelyet Európában senki sem haladt meg. Ady nem antimilitarista verses proklamációkat fogalmazott, hanem azt a nagy belső válságot fejezte ki, amelyet a forradalmat váró, sürgető költő a világháború éveiben átélt. *A halottak élén* politikai visszhangja mégis kevés mű hatásához mérhető, a kor ifjú forradalmárai úgy hivatkoztak rá, mintha közös forradalmi katekizmusuk lett volna.

Árnyaljuk tovább a politikai költészetéről alkotott képet. *Böloni György* egy *Luberre* vonatkozó Marx-aforizma átfogalmazásával így jellemzi az 1867 utáni világ életérzését: „*Deák legyőzte az abszolutizmuson alapuló szolgaságot, mert helyébe a meggyőződésen alapuló szolgaságot állította*”. A Petőfi-örökséget legkövetkezetesebben őrző *Vajda János* szerelmi lírája olyan tiltakozás a kiegyezés kori világ „meggyőződésen alapuló szolgáló-mentalitása” ellen, amelyhez még magának a *Montblanc-embernek* politikai röpiratai sem mérhetőek.

Dobjuk félre hát a skatulyákat, és inkább a költői művekben megnyilvánuló világlátást tegyük a vizsgálódás tárgyává.

A továbbiakban egyetlen költői életmű alakulásának felvillantásával szeretném jelezni véleményemet a politikai költészet mai lehetőségeiről. *Györe Imre* második kötete, a *Zubogj csak ár* jelentős irodalmi eseménye volt az 1958-as évek. A szocializmus történelmi igazát vállaló Györe közvetlen politikai versekben fordult szembe az ellenforradalommal. Györe Imre életművének eddigi csúcsa véleményem szerint az 1977-ben megjelent *Bizzuk a tüzre* című kötet. Györe változatlanul a szocializmus marx-lenini távlatából szemléli világunkat, és nem hajlandó ezeket a távlatokat az utópiák lomtárába utalni, ám nem riad vissza attól sem, hogy szinte fizikai közérzeteként éljen át minden gyötrelmet, ellentmondást. Kevés közvetlen politikai verset találunk ebben a mindvégig politikus kötetben, mégis az elkötelezett líra legmaibb jellegzetességeit olvashatjuk ki belőle. Külön elemzést érdemelne az is, hogy a József Attila-i hanggal induló Györe életművében hogyan éledt fel az Ady-örökség, miért talált rá Ady Endre „széttépett bibliá”-jára. Nem tanulmányt írok, hanem vitacikket, ezért jelzesszerűen álljon itt annyi, hogy a hagyományörzésnek ismerős jelensége ez, utaltunk már rá az idézett Babits-följegyzés kapcsán.

Ami engem illet, nem féltsem az elfogulatlan utókor ítéletétől politikus természetű költőinket. Vagyis optimista vagyok, ami egyáltalán nem gátol abban, hogy olykor-olykor fel ne sóhajsak egy mai *Szemere Miklós* után, aki systergó haraggal, metsző iróniával állna ki a porondra védelmükben. Úgy, mint az egykori irodalmi bajvivó tette: „*Ti nyers, miveletlen költők! Miért nem irtok síjtó szatírák helyett jámbor elégiákat? Ne a gúny izzó vasával gyógyítsátok a legátalkodottabb kört is, csupán cukros labdacsokkal! S politikai költeményeket írni! Nem bűn-e ez a költészet istennői ellen?*”

Költészet és közéletiség

1.

„A vers nekem mindig a köz volt” – vallja *Tandori Dezső*, s ha jól értem, ezzel azt akarja mondani, hogy minden költészet mindig közéleti. „A politika egy téma a sok közül” – állítja *Sik Csaba*, s őt bizonyára jól értem, ezzel azt akarja mondani, hogy nem minden költemény mindig politikai.

Hogy mindkettőjüknek egyszerre igaza lehet, azért van, mert „a közéleti” kifejezés (legalább) két jelentésű. Csak szűkebb értelemben szinonimája „a politikai”-nak, tágabban magába foglal mindent, ami a társadalmi nyilvánosság szemszögéből nézve fontos, és így nyilvánvalóan jóval szélesebb kört ölel fel „a politikai”-nál.

2.

Amde igaz-e, hogy e tágabb értelemben minden költészet közéleti? Az egyszerűség kedvéért tekintsünk el most attól, hogy költői tevékenységet folytathatnak szerelmes gimnazisták és műkedvelő fogorvosok is, és hogy – valamiképpen, de másképpen – költészeti formák jellemzik a reklámverset, agitációs rigmust, a tanköltészetet, sőt, a slágerszöveget is. Nem mintha e formáknak nem lenne érintkezésük a közéletiséggel, vagy egyesek közülük (gondoljunk a kortesversekre vagy a pol-beat, a punkdal szövegeire) nem lennének kifejezetten közéletiek; az itteni keretek azonban aligha engedik meg, hogy túllépjunk a szokásos – sznob – leegyszerűsítésen.

Egy még durvább – immáron igazságtalanul agresszív – kirekesztéssel tekintsünk el továbbá a világköltészet legkiemelkedőbb remekműveinek felétől, Theokritosz *Paraszt hexametere*kjéttől kezdve Goethe *A vándor éji dalán* át Weöres Sándor *Szán megy el az ablakod alattj*áig, amelyek ugyanis „csak” szépek, s e nemben annak a művészetnek a reprezentánsai, ahová a *Milói Vénusz* és a worms-i katedrális tartozik. Marad elég probléma az itteni vita által érintett körön, a visszatükröző művészeti költészet körén belül is. Közéleti-e minden itteni produkció?

3.

Igen, méghozzá végzettszerűen az. Akár akarja a mű szerzője, akár nem, s bármilyen szöveget bocsát közre, mindenképp közéleti töltetű lesz.

Hogy e gondolat érthetővé váljék, azt a tényt kell figyelembe vennünk, hogy a szövegek jelentése nemcsak attól függ, miféle szavakat miféle kapcsolatokban tartalmaznak, hanem attól is, milyen körülmények között jelennek meg: a beszédhelyzet is lényegesen befolyásolja tartalmukat. A „Tündöklőek a prespektívák!” felkiáltás értelme például egészen más, ha egy kiránduláskor a hegytetőn hangzik el, más, ha egy politikai tömeggyűlésen halljuk, s megint más, ha akkor mondjuk, amikor megtudjuk, hogy Jucikának szabad a szombat estéje.

Az úgynevezett kommunikációs rendszerek, a sajtó, rádió, televízió stb. kü-

lönféle rovatai-műsorai és kiadványtípusai – a társadalmi konvenciók révén – olyan keretek között működnek, ahol mintegy eleve meghatározott az a „beszédhelyzet”, amelyben egy-egy szöveg elénk kerül: e keretek így körülhatárolják azt az értelmezési tartományt is, amelyen belül a szöveg lehetséges értelmét „dekódolhatjuk” (kiókumlálhatjuk).

Lássuk ennek egy konkrét példáját. Ha a MALÉV kiadványaként kerül a kezembe egy összeállítás, amely repülőjárat-térképeket tartalmaz, világos, hogy e térképek azt akarják megmutatni, miféle lehetőségek között választhatok, ha innen amoda légiúton akarok eljutni. Jogos reklamációkkal élhetek, ha kiderül, hogy valamilyen járat valójában nem létezik, de aki e vonalas ábráról roncokra, csontvázakra asszociál, forduljon idegrovoshoz.

Ha viszont ugyanez az összeállítás Tandori Dezső (saját kifejezésével) „költőegyen” nevével fémjelezve, a művészeti kommunikációs rendszer – milyen jó szó! – „csatornáin” át, *Godot-ra várva: 11 aero-mobil* címmel kerül a kezembe, nincsen semmi garanciám arra, hogy valóban léteznek ilyen légijáratok. Ekkor a produkció értelme az, hogy – a mű egyik neves elemzőjét, *Bojtár Endrét* idézve – e világban „*már semmi nincs. Művészet, műalkotások sem. Csak romjaik, roncsaik, lerágott csontvázaik. Aki azonban jól odafigyel, egy ilyen csontváz alapján látni fogja az egykor volt élő egészet meg a valóságot is, amint rágja le a büst.*”

4.

Vagyis: mindaz, ami e költészeti kommunikációs rendszerben nyilvánosság elé kerül, eleve, már az itteni „beszédhelyzet” révén sajátosan általánosított értelmet nyer. Lehet, hogy a „költőegyen” pusztán magánéleti okok miatt érez valamiféle tárgyiatlan szorongást – ha e hangulatát versben teszi közhírré, azt nem másként, mint „életérzésként” fogjuk fel, úgy értelmezzük, hogy a társadalmi valóság egészét illető érzelmi reflexió. S ugyanez áll legbensőbb magánügyeire, még a szerelmeire is. A szerelmesversnél teljesen érdektelen, valóban létezik-e a személy, akit a költő szerelmével megtisztelt, s igazán úgy érez-e, ahogyan mondja, e költeménytípus valódi mondandója: íme, ilyen a korszerű, tipikusan mai szerelmi érzés.

Az pedig, hogy valóságunk egésze valóban szorongásokat ébreszt-e vagy sem, s hogy a mai világban miféle vonásokkal jellemezhető a szerelmi érzésnek az a típusa, amelyik leginkább közelít a korszerű életvitel eszményeihez, nyilvánvalóan közérdekű probléma; a tárgyiatlan szorongást kifejező versike vagy a szerelmi költemény is közérdekű állásfoglalás tehát, közéleti tett.

Valaha, amíg még legalább vitára érdemesítették e fogalmakat, heves polémia-ák folytak: kell-e lírai költészetnek a tipikusság, intenzív totalitás jegyeivel rendelkeznie? Rossz kérdésfeltevés volt ez. Nincsen itt semmiféle választási lehetőség, kell vagy nem kell: minden ilyen „visszatükröző művészeti” költemény eleve a tipikusság és az intenzív teljesség jegyében kerül közforgalomba, pusztán attól, hogy közforgalomba került. Legfeljebb rosszul, hiányosan, torzítottan képviseli a tipikusságot és intenzív teljességet. Ha például nem igaz az, hogy világunkban „már semmi sincs. Művészet, műalkotások sem. Csak romjaik, roncsaik, lerágott csontvázaik” stb.

5.

Nem nyúl hát kevésbé fontos, kevésbé közéleti érdekű témához a költő akkor, amikor szerelmesverset ír, mint akkor, amikor politikai elképzeléseit önti

költői formába. A lényeges az, hogy jól írja meg, amit ír. Ez a „jól” pedig igen-csak bonyolult dolog. Persze, hogy igaza van *Alföldy Jenőnek*, amikor azt emeli ki, hogy a líra meghatározott értelemben „mégiscsak önkifejezés, minden egyéb műfajnál nagyobb mértékben, műfajspecifikusan, s *Gyertyán Ervinnek* is, amikor annak elismerését követeli, hogy „a politikai költészet alapelve csak az én vezérem bensőmből vezérel átéltsége lehet”. Nem mindegy azonban, hogy miféle az az „én”, amit a költő „kifejez”, mit él át az a „benső” és hova vezérlí a költő tollát, továbbá az sem, hogy miként – miféle formacszközökkel – történik ez a mélységesen átélt önkifejezés.

Ha meg lehetne vizsgálni – aligha lehetne – az irodalomtörténetet olyan szempontból, hogy kik írtak több rossz verset, a hidegen kalkuláló karrieristák vagy az őszintén, bensejük által vezérelt balekok, bizonyára döntetlen lenne az eredmény.

6.

Ott pedig már nem tudom követni Gyertyán Ervint, amikor arról ír, hogy a társadalmi-politikai életben „minden helyzetben meg kell találni az optimális prioritást, sorrendet, hierarchiát” az eszmék között, „ami (bizonyos határok között persze) a kompromisszumok szüntelen játékát feltételezi és kívánja meg”, de „ez a politikai feladata”, s vele ellentétben a költő „csak a kompromisszummentes eszmeiségnek lehet a szócsöve, és a mindent, a mindenséget kell követelnie az ember és az emberiség számára”.

A jó politika és a jó politikai költészet között az eszmeiség tekintetében elvben nincsen különbség: a maga eszközeivel mindkettő a nembeli és népi-nemzeti érdekek érvényesítésére mozgósítja a társadalmi erőket, a konkrét történelmi helyzet igényeinek megfelelően. S ha ezek az igények kompromisszummentes célratörést kívánnak, kétbalkézes politikus az, aki nem ezt teszi, aminthogy megfordítva, egy okos kompromisszumot igénylő helyzetben csak a fűzfakoszorús vátesz zengi világba a kompromisszummentes eszmeiség klapanciáit.

Az európai költészet kezdetén nem a haragos Akhilleusz áll egymagában; mellett, vele egyenrangúan ott látni a leleményes Odüsszeust is.

A gyakorlatban persze – s ez Gyertyán részgazsága – van némi munkamegosztás politika és politikai költészet között. A politikusok kénytelenek a pillanatnyi erőviszonyok taktikai problémái, a napi gondok megoldásai körül szorgoskodni, kerülőutakat keresni a végcél eléréséhez, s a kisformátumú politikusok gyakran nem is látnak tovább az orruknál. Szüksége van hát a politikának az efemer kényszerektől mentes, a jövőbe tekintő költészet intő – ha kell, haragosan kritikus – szavára. Másfelől viszont a kisformátumú költők arra hajlamosak, hogy a „világzabadság” és az „emberiség üdve” szavakra rímeket keresve próféta szerepben tetszelegjenek, elvontságokkal handabandázzanak. Szüksége van hát a költészetnek is a politika információira, s ha kell, az övénel nem kevésbé kritikus intő szavára is. (A haragosságot már nem tanácsos viszonzni: a politikában az indulatokat éppúgy kerülni kell, mint a metaforákat.)

Valamennyien a „mindent, a mindenséget” követeljük „az ember és az emberiség számára”, nem csak a költők teszik ezt. De követelni könnyű, jóval nehezebb a „minden” felé vivő „valamennyit” kicsikarni.

7.

Ami pedig e vita legforróbb pontját illeti, engem eléggé hidegen hagy: milyen s miért olyan „napjaink” magyar politikai költészet, amilyen?

Ez a „napjaink” ugyanis, ha az „Illyés Gyulák” halála óta „tátongó, fájo hiány” keletkezése óta értendő – ahogyan Alföldy Jenő vitaindítója értelmezi –, irodalomtörténeti léptékben mérve elhanyagolhatóan rövid időszak. Olyan rövid, hogy arculata fel sem tárulhat előttünk, mert nincsen önálló arculata: majd egy-két évtized vagy még több idő múltán ítélni csak meg, milyen volt az az összkép, amelynek egyik mozaikkockáskáját most belátjuk. Nem véletlen, hogy Alföldy – ódzkodva „egy féloldalas, értékrendet veszélyeztető összkép” felvázolásától – megszakítja a költők névsorát: „mondhatnék más neveket is...”

Igen, lehet, hogy e mozaikkockácska-prespektívában egyenrangúként kerül egymás mellé korunk *Arany Jánosa* és – mondjuk – *Tóth Lőrince*, *Petőfi* viszont máshová, netán épp a „mondhatnék más neveket is” kategóriába kerül, mert még pályakezdő vagy épp csúfos vereséget szenvedett a szabadszállási választáson.

Hidegen hagy ez a kérdés azért is, mert óhatatlanul mennyiségi szemléletet tükröz. *Petőfi Éva* így is értelmezi, s Alföldy tételét, miszerint politikai költészetünk hullámvölgybe került, saját „növekvő számú politikai verseire” és mások „köteteket megtöltő cáfolati példatárára” hivatkozva tagadja. Ámde ki tudja azt – s kit érdekel –, hogy 1933-ban milyen volt országos ódatermésünk egy költőre eső mennyisége? Elegendő, ha azt tudjuk, volt egy József Attila nevű „költőegyennek” egyetlen ódája, s máris megnyugszunk abban, hogy ez idő tájt ódában nem álltunk rosszul. Lehet, hogy az idén is megírták már azt az egy politikai költeményt, amely majd örök időkre biztosítja a 80-as évek közepének dicsőségét e műfajban – csak éppen anyagtorlódás miatt eddig még nem fért be a versrovatba.

Avagy nem írják meg se az idén, se a jövő évben, s ebből se támad semmiféle gond: *Héra Zoltán*nak nagyon igaza van, amikor azt hangsúlyozza, hogy nem a tematikai-műfaji hovatarozás teszi a költészetet. Az idej *Nemzeti dal* elmaradásáért bőven kárpótolna egy *Kiskunság*.

8.

Végezetül pedig hadd pendítsék meg egy gondolatot, amely a nézetcsere eddigi szakaszában még nem bukkant fel, pedig eléggé sokat vitattuk nemrégiben: mi van, ha – nem „napjainkban”, hanem irodalomtörténeti léptékben is érzékelhető idő óta – a költészet egésze került hullámvölgybe? Ha a politikai költészet apálya csak a nagyobb mozgás része? Ha – amint ezt Gyertyán éles szemmel veszi észre – Alföldy azért kénytelen a politikai költők névsorát háromnegyed arányban publicistákkal-esszéistákkal vattázni, mert egy műfajváltás időszakát éljük? Ha a kor, amelyben élünk, immáron más műformáknak kínál kedvezőbb lehetőséget, nem a lírának?

De ez egy másik vita már, s mi sem áll távolabb tőlem, mint az a szándék, hogy e régebbi, lezáratlan polémia vágányára siklatva ezt a kezdceményezést is a parttalanul szétágazó, körvonalazatlanul elhaló nézetcserek sorsára juttassam.